AYASOFYA

Önce Ayasofya, Şimdi Kudüs

Edebiyat ve Dava Dergisi | Temmuz - Ağustos **2024** | Yıl: **9** Dönem: **2** Sayı: **35**

Fetih ve Ayasofya

Resim: Ferhat Akıl

Ayasofya'nın Edebî Kimliği Üzerine

*Doç. Dr. Mehmet Sait Çalka**

Dünya mimarlık tarihinin en önde gelen yapılarından biri olarak gösterilen Ayasofya, başta Bizans, daha sonra Osmanlı, son olarak Cumhuriyet dönemine şahitlik etmiş anıt yapı özelliği taşıyan bir mabettir. Gerek Pagan gerek Hristiyan gerekse İslâm kültürünün izlerinin yanı sıra çok kültürlü dinî ve siyasi bir sembol olma özelliğini de taşıyan Ayasofya, bu özelliğiyle dünyada en fazla tanınan mabetlerin başında gelmektedir. Tarihî ve mimari böyle bir değere sahip olmasının yanı sıra Ayasofya'nın sosyal ve siyasal açıdan da yukarıda zikrettiğimiz üç dönemde; türlü isyanlara, istilalara ve depremlere rağmen ayakta kalması, söz konusu dönemlerde yaşamış ve bu ulu mabedin ihtişamına tanıklık etmiş olan ediplerin de dikkatini çekmiş ve ilhamlarına kaynaklık etmiştir.

Malumdur ki yaşadığımız dünya üzerinde insan eliyle yapılmış şaheser niteliği taşıyan pek çok önemli mimari yapı mevcuttur. Bu mimari yapıların önemli bir kısmı anıt veya anıt mezar tarzında inşa edilmişken diğer önemli bir kısmı ise mabet şeklinde inşa edilmiş şaheserler olarak kayıtlara geçmiştir. Bu yapıların arasında özellikle mabetler; zihnî ve kalbî olarak insanoğlunun ehemmiyetle üzerinde durduğu, ayakta kalması için var gücüyle gayret sarf ettiği, haklarında efsane ve anlatıların nakledildiği, şiirlerin yazıldığı yapılar olarak dikkatleri çekmektedir. Bahse konu olan şaheser mabetler içerisinde en dikkate değer olanları ise birden fazla dinin ortak mirası olarak bilinen mabetlerdir. İnsanlığın en fazla ilgilendiği, Hristiyanların ve Müslümanların ortak olarak kutsal saydığı mabetlerin başında şüphesiz Mescid-i Aksâ'dan sonra Ayasofya gelmektedir. Pek çok müellifin hakkında eser yazdığı, inşa edildiği dönemden itibaren birçok tarihçinin hakkında değerlendirmeler yaptığı bu kutsal mabet, edebiyat ve şiire de en fazla konu olan, şairlere ilham kaynağı olan bir şaheser olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aslında bir mimari yapıya ve özellikle de bir mabede dair manzum ve mensur betimlemelerin yapılması daha kadim dönemlere dayanır. Öyle ki buna dair özellikle Yunan tarihçiliğinde önemli bilgilerin olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin M.S. II. asırda, Roma imparatoru Hadrianus'un Atina'da Olympieion'un açılışını yaparken, tapınağın basamaklarına çıkararak geçmişin en önemli hatiplerinden Polemon'un içeriğini bilmediğimiz manzum bir söylevini dile getirdiği nakledilir. Yine Yunan bir hatip ve şair olan Aelius Aristides de Kyzikos Tapınağı için manzum bir övgü söylevi yazdığı bilinir. Geç antikçağda, M.S. 310-320'ye doğru, Caesareali Eusebios adlı tarihçinin de Tyros (Sur) Bazilikasının açılış törenleri için övgü söylevleri yazdığı; M.S. 336'da da Constantinus'un Kudüs'e adadığı Kutsal Kabir Kilisesi'nin betimini kaleme aldığı zikredilir (Mabeyinci Pavlos, 2018: 19-20).

Bir mabedi konu alan mensur veya şiirsel betimlemelerin yapılması geleneğinin varlığına dair araştırma yapıldığında bu gelenekten Ayasofya'nın da pay sahibi olduğu ortaya çıkmaktadır.

> *Hristiyanların ve Müslümanların ortak olarak kutsal saydığı mabetlerin başında şüphesiz Mescid-i Aksâ'dan sonra Ayasofya gelmektedir.*

*Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

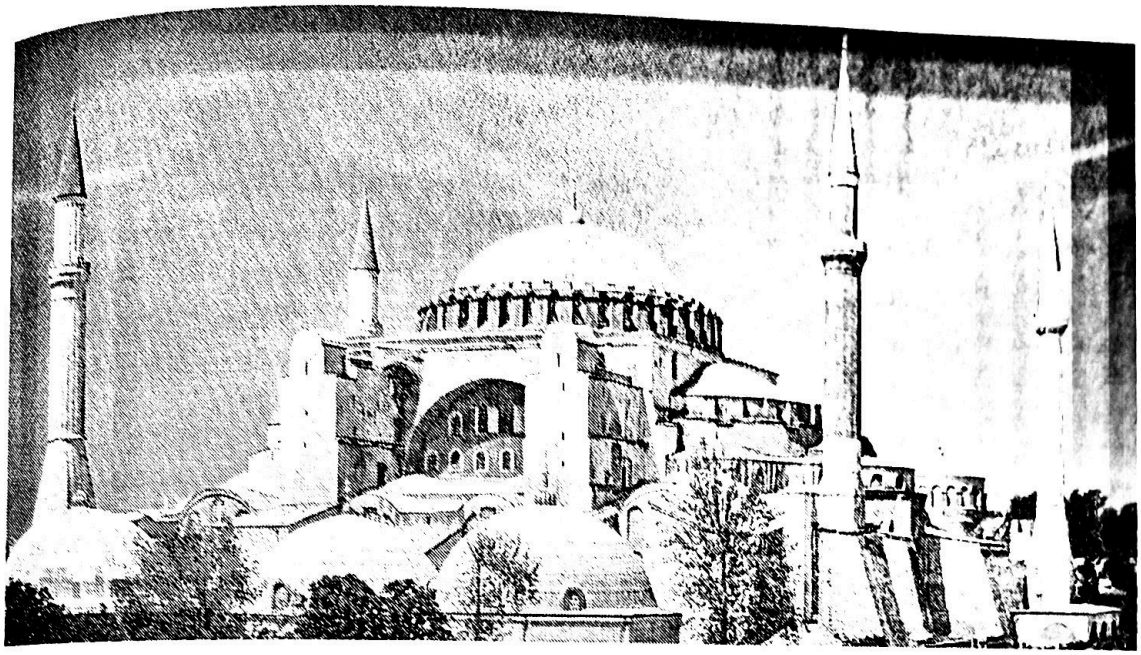
Öyle ki cami statüsü kazanmadan önce Bizans döneminde VI. yüzyılın ortalarına kadar İstanbul'da yaşamış olan ve İmparator I. Justinianus'un saltanatı zamanında en önemli ozanlar arasında gösterilen Mabeyinci Pavlos'un yazdığı çok sayıda şiirin yanı sıra fetihten sonra klasik Türk edebiyatı şairlerince kaleme alınan şiirler ile cumhuriyetten günümüze kadar Ayasofya ekseninde kaleme alınan manzumeler toplandığında dünya üzerinde bir mabet için yazılan en fazla şiirin Ayasofya için yazıldığı ortaya çıkmaktadır.

Ayasofya Camii'ne dair Osmanlı şairlerinin kaleme aldıkları manzumeler incelendiğinde Ayasofya'nın yapı özellikleri başta olmak üzere farklı yönlerine yaptıkları atıflarla, tasvir ve teşbihlerle bu ulu mabede dair çok kıymetli bir anlam dünyası oluşturdukları görülmüştür. Bu durum, Ayasofya'nın manevi kimliğinin yanı sıra edebî bir kimliğin de oluşmasına katkı sağlamıştır. Ayasofya'ya dair kaleme alınan manzumelerle oluşan bu edebî kimlik, Türk milletinin Ayasofya Camii'ne yüzyıllardır verdiği kıymetin ne derece büyük olduğunu göstermesi açısından da oldukça değerlidir. Zira insanlık tarihinde -hangi dine ait olursa olsun- kutsal bir mekân olarak gördüğü mabetlere gözü gibi bakan, harap etmeyip yarınlara bırakmak adına onu ihya etmeye çalışan başka bir millet yoktur. Hele bu mabet, inanılan İslâm dininin bir mescidi, bir camii, fethin bir sembolü ve en önemlisi ceddi Fatih Sultan Mehmet'in bir mirasıysa, ihya etmek, ayakta tutmak ve yarınlara bırakmak adına bir kat daha sorumluluk bilinciyle hareket edilmiştir.

Böyle ulu bir mabedin gerek mimari açıdan şaheser oluşu gerekse manevi açıdan büyük bir değere sahip olması, hakkında birçok efsanenin, hikâyenin ve şiirlerin vücut bulmasına zemin hazırlamıştır (Aslan, 2009). Zira şair ve müelliflerin manevi yönü kuvvetli, insanların zihninde ve gönlünde yer edinmiş böylesi bir mabede karşı kayıtsız kalmaları beklenemez. Nitekim Ayasofya'yı şiirlerinde konu edinen pek çok Osmanlı şairi de camiye dönüştürülmesinden itibaren Ayasofya'yı mesnevilerinde kutsal bir mekân; kasidelerinde, gazellerinde ve tarih kıtalarında ise mimari bir şaheser olarak sunmuş ve türlü vesilelerle methetmişlerdir. Öyle ki tarafımızca hazırlanan ve 2021 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan *Fethin Rüyası Osmanlı Şiirinde Ayasofya* başlıklı çalışmada yaklaşık dokuz yüz divanın, iki yüzü aşkın mesnevinin ve yüz elliye yakın mensur eserin taranması suretiyle Osmanlı döneminde 46 farklı şairin Ayasofya temalı kaleme almış oldukları 68 adet manzumesi tespit edilmiş ve bu manzumeler kronolojik bir sırayla incelenmeye çalışılmıştır. Söz konusu bu manzumelerin 50'si divan, divançe ve eş'arlarda; 8'i mesnevilerde; 5'i kitabelerde; 2'si nazire mecmûalarında; 3'ü ise mensur eserlerde tespit edilmiştir. Yine bu manzumeler nazım şekillerine göre sınıflandırıldığında 27'sinin tarih kıtası; 16'sının kaside; 9'unun mesnevi; 9'unun gazel ve 7'sinin dörtlüklerden müteşekkil nazım şekillerinden oluştuğu görülmüştür.

> *"Ayasofya'nın manevi kimliğinin yanı sıra edebî bir kimliğin de oluşmasına katkı sağlamıştır.*

Ayasofya Camii ile ilgili tespit edilen manzumelerin ilki, *Mevlidü'n-Nebî* müellifi olup eserinden Ayasofya müezzini olduğu anlaşılan XV.

asır şairlerinden Müezzin Kemal'e aittir. XV. asırda tespit edilen diğer manzumeler ise Serezli Sa'dî-i Cem, Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdi, Tâcîzâde Cafer Çelebi ve Nihânî-i Müderris'e aittir. Bu manzumeler arasında özellikle Hamdullah Hamdi'nin *Tuhfetü'l-Uşşâk* mesnevisinde Ayasofya'nın âşıklar için bir buluşma mekânı olarak kullanılması son derece kayda değerdir. Bundan başka dönemin önemli tarihçisi ve şairi olan Tâcîzâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinde de Ayasofya'nın mimari açıdan methedildiği ve yapılan tasvirlerle Ayasofya'nın bir şeyh, bir mürşit olarak okuyucunun gözünde canlandırılmaya çalışıldığı görülmüştür.

XVI. yüzyılda, manzumelerinde Ayasofya'ya yer veren on iki şair tespit edilmiştir. Bu şairler, Kâtib Davud, Hadîdî, Visâlî Ali Çelebi, Zâtî, Celâl-zâde Mustafa Paşa, Mâşî-zâde Derviş Fikrî, Taşlıcalı Yahyâ, Latîfî, Mostarlı Hasan Sezâî, Mahmud Efendi b. Celalzâde Mustafa, Hoca Sâdeddin Efendi ve Edincikli Ravzî'dir. Bu şairlerin manzumeleri arasında en dikkat çeken manzumeler, Ayasofya tasvirlerinin ayrıntılı bir şekilde yapıldığı Hadîdî'nin *Tevârîh-i Âl-i Osman* adlı manzum tarihi ile Taşlıcalı Yahyâ'nın *Şâh u Gedâ* mesnevisindeki Ayasofya'ya açılan özel bahislerdir. Bu iki eserin dışında Mâşî-zâde Derviş Fikrî'nin Ebkâr-ı Efkâr adlı aşk mesnevisinde Ayasofya hem bir aşk mekânı hem de keramet gösteren kutsal bir mekân olarak telakki edilmiştir. Özellikle mabette bulunan Terleyen Direk'in (Hâcet sütunu) kişileştirilerek konuşturulması son derece ilgi çekicidir. Kaynakların verdiği bilgileri düzelten en önemli manzume ise Latîfî'nin *Risâle-i Evsâf-ı İstanbul* adlı eserinde *"Ey beyt-i harem-hürmet ve ey Mescîd-i Aksâ"* ile başlan manzumesidir. Latîfî'nin manzumedeki en dikkat çeken ifadeleri, mabedin tezyini için kubbeden aşağı sarkan altın süslemeli top kandilin asılmasına dair zikrettiği ifadelerdir ki bu ifadeler, tarih kaynaklarında bulunmayan önemli bilgileri ihtiva eden bir belge niteliğindedir. Zira Ayasofya tarihini ele alan kaynaklarda kubbeye asılan büyük top kandilin Sultan III. Ahmed zamanında asıldığına dair bilgiler

> *"Hamdullah Hamdi'nin Tuhfetü'l-Uşşâk mesnevisinde Ayasofya'nın âşıklar için bir buluşma mekânı olarak kullanılması son derece kayda değerdir.*

mevcuttur. Oysa Latîfî'nin bu manzum ifadelerinden anlaşıldığı ka darıyla camide Sultan III. Ahmed döneminde asıldığı bilinen bu altın top kandil, çok daha önce asılmıştır. Muhtemelen kaynaklarda yeni asılmış gibi zikredilen bilgiler, III. Ahmed döneminde yapılan tadilat larda kandilin ya değiştirilmiş ya da yeniden elden geçirildiğine dair bilgilerdir. Latîfî'nin manzum olarak verdiği bu bilgiler, edebiyat-tarih ilişkisinin ne denli kıymetli olduğunu da açıkça göstermektedir.

Ayasofya merkezli kaleme alınmış olan manzume veya beyitler bağ lamında XVII. yüzyıla gelindiğinde bir önceki yüzyıla nazaran çok az sayıda şairin Divan'ında bu minvalde kaleme alınmış manzume ve beyitlerin olduğu söylenebilir. Bu yüzyılda, manzumelerinde Ayasof ya'ya yer veren sadece üç şair bulunmaktadır. Söz konusu şairler; Âşık Ömer, Urfalı Nâbî ve Bosnalı Sâbit'tir. Bu şairler arasında en çok dik katleri çeken şair "Ayasofiyye'de" redifli gazeliyle Nâbî olsa da Bosnalı Sâbit'in de tarih manzumesi oldukça önemlidir. Bu tarih manzumesi, özellikle III. Ahmed zamanında hünkâr mahfilinin genişletilmesi ile ilgili tarihi kaynakların verdiği bilgileri düzeltmesi adına son derece kayda değerdir. Zira bazı kaynaklarda söz konusu bu mahfilin 1728'de III. Ahmed tarafından Ayasofya'nın içinde yaptırılan tamirler sırasın da genişletildiğini ifade etmektedir. Ancak Sâbit'in bu tarih manzu mesinin 1118/1707 tarihli olması bahsedilen mahfilin çok daha önce -III. Ahmed'in tahta çıkışının hemen ardından- genişletildiğini ortaya koymaktadır.

Yüzyıllar arasında Ayasofya ile ilgili en fazla manzumenin kaleme alın dığı asır olarak dikkatleri çeken asır, XVIII. asırdır. Bu asırda 18 şairin Ayasofya ile ilgili manzumesi tespit edilmiştir. Diğer yüzyıllara oranla bu yüzyılda daha çok sayıda şairin Ayasofya ile ilgili manzume kaleme almasında, bu yüzyılda Ayasofya ile ilgili yapılan hummalı bir tadilatın etkisi olduğu muhakkaktır. Bu yüzyılda manzumelerinde Ayasofya'ya da yer veren şairler sırasıyla, Dürrî Ahmed Efendi, Nedîm, Seyyid Veh bî, Seyyid Mehmed Emîn Efendi, Hüseyin Şâkir, Şeyhülislâm Pîrî-zâ de Mehmet Sâhib Efendi, Rahmî, Nebzî, Haşmet, Şehdî, İstanbullu Ni'met, İbrahim Tırsî, Tab'î, Sivaslı İzzet Osman, Tokatlı Kânî, Muvak kit-zâde Mehmed Pertev ve Ebubekir Celâlî'dir. Bu dönemde, Ayasof ya ile ilgili müstakil manzumelere sahip olan pek çok şairin manzu mesinin Ayasofya'nın içinde ve çevresindeki özel mekânları kitabe olarak süslediği de görülür. Bu kitabelerin en özelleri; Seyyid Mehmed Emîn Efendi'ye, Şeyhüllslâm Pîrî-zâde Mehmet Sâhib Efendi'ye ve İs tanbullu Ni'met'e aittir. Bu manzumelerin Ayasofya'nın türlü yerlerin de hakkedilmesinde (nakşedilmesinde) en büyük gayreti ise yüzyılın ilk yarısında Dârüssaâde ağası görevinde olan Beşir Ağa sergilemiştir. Beşir Ağa'nın hakkettiği bir manzume vardır ki manzumenin kime ait olduğu kaynaklarda zikredilmemiş; tarafımızca yapılan söz konusu çalışmayla ortaya konmuştur. Bu manzume, Sultan I. Mahmud dö neminde Ayasofya'ya yapılan sayısız hizmetlerden biri olan hünkâr mahfilinin yeniden düzenlenmesi ve tadilattan geçirilmesine dair ka leme aldığı tarih kıtasıdır. Sâhib Efendi'nin Divan'ına dâhil edilmemiş

> ***XIX. asırda Ayasofya ile ilgili manzume kaleme almış olan 8 şairin 15 manzumesi tespit edilmiştir.***

olan bu kıta, hünkâr mahfilinin iç kısmındaki kapının üstünde uzunca bir kitâbe olarak Beşir Ağa tarafından hakkedilmiştir. Söz konusu kapının üzerindeki kitâbe kaynakların verdiği gibi dört farklı bölüm değil Şeyhülislâm Pîrî-zâde Mehmet Sâhib Efendi'nin Ayasofya'da bulunan ikinci tarih kıtasının tamamını teşkil etmektedir.

XIX. asırda Ayasofya ile ilgili manzume kaleme almış olan 8 şairin 15 manzumesi tespit edilmiştir. Bu şairler sırasıyla; Enderunlu Vâsıf, Sa'dullâh Sa'îd Efendi, Çuhadar-zâde Şâkir Mehmet Efendi, Antepli Aynî, Hızırağazâde Sa'îd Bey, Bursalı İffet/Seyyid Mehmet Emin, Sahaflar Şeyhi-zâde Es'ad Mehmed Efendi ve son olarak Ahmet Sâdık Zîver Paşa'dır. Ayasofya ile ilgili birbirinden değerli manzumeler kaleme alan bu şairler arasında dikkatleri en fazla çeken şair, Ayasofya'ya dair kaleme almış olduğu yedi farklı tarih kıtasıyla Ahmet Sâdık Zîver Paşa olmuştur.

Yüzyıllar boyu manzumelerinde Ayasofya ile ilgili sayısız benzetmeler kullanan, methiyeler dizen Osmanlı şairleri, bu benzetmeleri ve methiyeleri yaparken bu ulu mabedin kutsiyetine ve benzersizliğine vurgu yapmışlardır. Öyle ki mabedin mahfil ve minberini Sidretü'l-müntehâ'ya; kubbesini ise arşa benzeten şairler, sayısız sütunlarını kıyamda olan meleklere; türlü renkteki mermerlerini deniz dalgalarına; kandillerini gökteki yıldızlara; genel olarak yapıyı Tâk-ı Hüsrev veya Eyvân-ı Kisrâ'ya benzetmişlerdir. Şairler, bunları maddi unsur benzetmeleri olarak yaparlarken manevi açıdan da Ayasofya'yı; "Allah'ın insanları bolca bağışladığı", "meleklerin tecelli ettiği", "insanların ve meleklerin her daim âdeta tavaf ettikleri", "günahkârların Kâbe'si", "fakirlerin haccı", "sultanların hayır kapısı" ve daha pek çok niteleme ve methiyelerle vasfetmişlerdir.

Ayasofya ile ilgili sadece Osmanlı döneminde değil Cumhuriyet döneminde de oldukça dikkate değer manzumeler kaleme alındığını söylemek mümkündür. Bu dönemde yazılmış Ayasofya eksenli manzumelere bakıldığında, Osmanlı döneminde kaleme alınan manzumelerde olduğu gibi Ayasofya'nın daha çok maddi unsurlarının tasvirinin, benzetmelerin veya methinin değil bilhassa cami statüsünden çıkarılıp müze olarak kullanılmasına karşı duyulan derin üzüntü ve sessiz haykırışın terennüm edildiği görülmüştür. Özellikle Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesine gönlü razı olmayan pek çok şair, tepkisini şiir yoluyla ortaya koymaya gayret göstermiş ve bu minvalde ilk şiirler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Ayasofya Camii'nin kapatılmasına dair hüzünlerin ve kısık sesle tepkilerin ilk ortaya konduğu platform, Millî Türk Talebe Birliği'nin 1953 yılında İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü kutlamaları münasebetiyle düzenlediği şiir yarışması olmuştur. Bu yarışmada gençlerin Ayasofya ile ilgili kaleme aldıkları şiirler daha sonra çeşitli dergilerde yayımlanmıştır. Bahse konu olan yarışmadan önce Ayasofya Camii'nin müzeye dönüştürülmesine edebî bir haykırışla tepkisini ilk dile getiren şair, Osman Yüksel Serdengeçti olmuştur (bk. Serdengeçti, 2013). Osman Yüksel Serdengeçti'den sonra Ayasofya'yı şiirlerinde derin bir hüzün-

"...manevi açıdan da Ayasofya'yı; "Allah'ın insanları bolca bağışladığı", "meleklerin tecelli ettiği", "insanların ve meleklerin her daim âdeta tavaf ettikleri", "günahkârların Kâbe'si", "fakirlerin haccı", "sultanların hayır kapısı" ve daha pek çok niteleme ve methiyelerle vasfetmişlerdir.

le işleyen şairler "Bayrak şairimiz" Arif Nihat Asya ile Sezai Karakoç olmuştur. Özellikle Sezai Karakoç'un şiirlerinde ismi en çok geçen caminin Ayasofya olduğunu söyleyebiliriz. Yine aynı dönemde Mehmet Kayalar'ın "Ayasofya"; Mustafa Yazgan'ın "Ayasofya Selamı Sana" ve Ali Ulvi Kurucu'nun "Ayasofya" ve "Ağlayan Ayasofya" başlıklı şiirleri müze hâlinde olan Ayasofya'yı hüzünle terennüm eden şiirler olarak dikkatleri çekmiştir. Aynı dönemin en önemli şairlerinden İlhan Berk ve Nazım Hikmet'in şiirlerinde de Ayasofya'ya dair izlenimlerin dile getirildiği görülür.

24 Temmuz 2021 tarihinde Ayasofya, 86 sene aradan sonra yeniden ibadete açılmış ve bu kutlu hâdise dönemin birçok şairlerine yine ilham kaynağı olmuştur. Bu dönüşümün heyecanıyla kaleme alınan pek çok manzume basılı yayın organlarında ve sosyal medyada hemen yayımlanmıştır. Yayımlanan şiirler arasında Hasan Akay'ın kaleme aldığı *Ayasofya Konuşuyor Yalnız* (Şiir) adlı şiir kitabı ise Ayasofya ekseninde kaleme alınan ilk şiir kitabı olarak kayıtlara geçmiştir (Akay, 2022).

Akay'ın dışında Ayasofya'nın yeniden cami olarak ibadete açılmasına dair müstakil şiir kaleme alanlar arasında klasik şiir tarzında Ahmet Tanyıldız'ın, "Ayasofya Câmi-i Şerîfi'nin Yeniden Fethini İstikbâl" ile "Ayasofya'nın Yeniden İbadete Açılmasına Tarih" başlıklı manzumeleri; Ömer Demirbağ'ın, "Ayasofya'ya Gazel"; Mehmet Sait Çalka'nın, "İş Bu Gazel Ayasofya Camii'nin Tekrar Açılması Beyanındadır"; Osman Mesten'in "Ayasofya'nın Açılışına Gazel" ve Enes Demir (Fâik)'in "Ayasofya'ya Gazel" başlıklı manzumeleri dikkatleri çekmiştir. Bunların yanı sıra Abdülkadir Özöğür'ün "Ayasofya"; Cengiz Gülaç'ın "Ayasofya"; Ömer Fatih Andı'nın "Ayasofya" ve Hacı Kısır'ın "Ayasofya" başlıklı şiirleri, serbest nazım şekliyle kaleme alınmış manzumeler olarak şiir severlerin istifadesine sunulmuştur.

Bu yazımızla Bizans'tan Osmanlıya, Osmanlıdan Cumhuriyet'e, Cumhuriyet'ten günümüze Anadolu'da edebî bir kimliği haiz tek yapının Ayasofya Camii olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Ayasofya'nın kıyamete kadar hak din İslâm'ın en mukaddes camilerinden biri olarak kalması ve bu minvalde edebî kimliğini de koruması duasıyla...

Kaynaklar:

Akay, Hasan. *Ayasofya Konuşuyor Yalnız (Şiir)*. İstanbul: Şule Yayınları, 2022.

Aslan, Ferhat. *Ayasofya Efsaneleri (Tespit-İnceleme)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.

Çalka, Mehmet Sait. *Fethin Rüyası -Osmanlı Şiirinde- Ayasofya*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, 2021.

Mabeyinci Pavlos. *Ayasofyan'nın Betimi*. (Çev. Samih Rifat), İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018.

Serdengeçti, O. Yüksel. *Ayasofya Davası*. İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları, 2013.